

SİKKELERİN IŞIĞINDA BİZANS'TA İMPARATORİÇE İMGESİ (780-1204)

DİLEK MAKTAL CANKO
Araş. Gör. Dr. Ege Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
dilek.m.canko@ege.edu.tr

ÖZ

İdeolojide kadının ikinci sınıf vatandaş olarak algılandığı Bizans toplumunda doğuştan asil, güzel, dindar, doğurgan, erdemli, şefkatli imparatoriçeler; her zaman önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahip olmuşlardı. Bu kadınlara imparatorlukta önemli görevler verilmiş ve saraydaki önemli görevlerinin yanında resmigeçitlere, bayramlara ve devlet törenlerine imparatorluk görevlisi olarak katılmaları sağlanmıştır. İmparatoriçe imgesi, bir iktidar imgesi olarak imparatorluğun dışı tarafını sembolize ederken imparatorluk ideolojisini tamamlıyordu. Bu bağlamda, imparatoriçe tasvirleri de imparatorluk gücünün ve imparatoriçenin resmi görevinin bir sonucuydu. Bu tasvirler; iktidarı ve hakimiyeti tüm imparatorluğa yaymayı amaçlarken, imparatorluk otoritesini, prestijini ve statüsünü sağlamlaştırmıştır. Sikke gibi devletin resmi sanatı üzerinde yer alan imparatoriçe tasvirleri ise onların otoritesini anlamada anahtar role sahiptir. Sikkeler üzerinde yer alan tasvirlerde imparatoriçe; imparatorun yanında augusta, küçük oğlunun naibi anne imparatoriçe ya da tek olarak yer alırken topluma önemli mesajlar da verilmek istenmiştir. Bu makalede 780-1204 yılları arasındaki Bizans sikkeleri üzerindeki imparatoriçe tasvirlerinin yaşanan siyasi ve sosyal olaylar ile bağlantısı ve sikkelerin Bizans'ta imparatoriçe imgesini anlamadaki rolü ve önemi incelenmiştir. Sonuç olarak; sikkeler üzerindeki imparatoriçe tasvirlerinin bir iktidar imgesi olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bizans imparatoriçeleri, imparatoriçe imgesi, Bizans sikkeleri, iktidar imgesi.

EMPRESS IMAGE IN BYZANTIUM ACCORDING TO COINS (780-1204)

ABSTRACT

Natural noble, beautiful, religious, fertile, virtuous and compassionate empresses were always significant and privileged in Byzantine society where woman was perceived as a second class citizen in ideology.. These women had important tasks in the empire and were ensured to attend in parades, feasts and state ceremonies as an imperial official in addition to their fundamental duties in the palace. The empress image symbolized the feminine side of the empire as a power image and completed the empire ideology. In this context, empress depictions were the result of empire power and official duty of the empress in Byzantine society. These depictions reinforced the authority, prestige and status of the empire while aiming to spread the power and domination throughout the empire. Empress depictions on official art of the state like coins had a key role in understating their authority. While the empress took place as agusta beside the emperor, as regent mother empress of her little son or alone on the coin depictions, it was objected to give significant messages to the society. In this article Byzantine coins dating between 491 and 1453 have been examined and determined the ones with empress depictions, the connection of these depiction types with political and social events, and the role and importance of coins in the meaning of empress image in Byzantium. As a result, it has been determined that empress depictions on coins were used as a power image.

Key Words: Byzantine empress, empress image, Byzantine coins, power image.

Erkek egemen bir toplum olan Bizans'ta ideoloji; kadınların erkeklerin belirlediği oranda sosyal hayatta yer alabilmesine izin verirken; onların mütevazı, inzivaya düşkün, ailesine, ev işlerine ve dini vazifelerine bağlı ancak; zayıf, güvenilmez, çabuk kandırılan, şeytanın oyuncağı, kötülüklerin nedeni olduklarını belirtmiştir.¹ Ancak ideolojilerin genellikle olması gerekeni sunmalarından dolayı gerçeği belirlemek için arkeolojinin ve sanat tarihinin sağladığı verilere yüzümüzü çevirmemiz gerekmektedir. Bizans'tan günümüze ulaşan maddi kültür kayıtları aslında Bizanslı kadının sosyal yaşamının ideolojiden farklı olarak geliştiğini ispatlamaktadır.²

Bu bağlamda; doğuştan asil, güzel, dindar, doğurgan, erdemli, bereketli, merhametli, şefkatli, ailelerine sahip kadınlar olan imparatoriçelerin Bizans toplumunda her zaman önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahip oldukları görülmektedir. İmparatoriçeler, kendi maiyetleri ve özel gelirleri ile imparatorluğun kamusal yaşamında önemli rollere sahip olmuşlardır. Bu rollerinin bir sonucu olarak imparatoriçe tasvirleri imparatorluk ikonografisinde yer almıştır. İmparatoriçelerin tasvirlerinin sanat eserleri üzerinde bulunması kadınları ikinci sınıf vatandaşlar olarak gören Bizans toplumunda bir paradoks yaratmasına karşılık; bu paradoks, Bizanslıların bu tasvirleri bir kadın tasviri olarak değil de, imparatorluk gücünün ve imparatoriçenin resmi görevinin sonucu olarak gördüklerini bildiğimizde aşılabilir (James 2001: 144-145).

İmparatoriçe tasvirlerinde ana amaç; politik güç yaratmak ve imparatoriçe imgesinin hafızalarda yer etmesini sağlamak olduğu için tasvirler politik çağrışımlarının en yoğun olacağı yerlere yapılırdı. İmparatorluk hakimiyetini ve politikasını imparatorluk topraklarında yaymanın geleneksel yöntemlerinden biri olan sikkelerin³ üzerindeki imparatoriçe tasvirleri, onların politikadaki etkilerinin ve iktidardaki güçlerinin kanıtıydı (Nilsson 2009, 11). Kadın iktidarının önemli kanıtları olarak karşımıza çıkan imparatoriçe tasvirli sikkeler, kamuya önemli mesajlar iletmenin en etkili yöntemlerinden biri idi.

Erken Hıristiyanlık döneminde, Helena başta olmak üzere sikke bastıran Flaccilla, Eudokia, Eudoksia, Phulkeria, Verina, Ariadne gibi imparatoriçelerin sikkelerinin ön yüzlerinde taç ve takı takan, imparatorluk giysisi giyen profil büstleri⁴, onların

¹ Hesiodos'un tanımıyla, "erkek soyunu baştan çıkaran, insanoğlunun baş belası, zengin avcısı, doymak bilmeyen ve erkeği sömüren" kadın; tüm insanlığın suçlarının kaynağıdır. Kadın aynı zamanda, erkekleri doğuran annedir ve Ana Tanrıça'dır. Tanrı'nın ilk emrine uymayan ve erkeği de kandıran Havva'nın kızları, şeytanın aracıdırlar. Bakire, saf, el değmemiş, masum Meryem ise Tanrı'nın annesidir. Antik Çağ'da tüm suçların kaynağı kadın ile Ana Tanrıça arasındaki ikilem, Bizans'ta şeytanın aracı kadın ile Tanrı Anası arasında kendine yer bulmuştur. Bu ikilem arasında sıkışan Bizans kadınının, Havva'nın kızı olduğu için ataerki Bizans devleti tarafından toplumsal rolü kısıtlanırken; Tanrı Anası Meryem'in soyundan geldiği için de yüceltilmesi dikkat çekicidir (Canko 2016, 401).

² Bizans kadınlarının sosyal yaşamları ve sanattaki izleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Canko 2016.

³ Bizans sikkeleri imparatorluk ideolojinin görünümü ile ilgiliydi ve sikke üzerindeki tasvirler onların devletin simgesi olduğunu gösteriyordu ve bu yüzden de hükmetme iddiasına işaret ediyordu (Howgego 2013, 85). Bizans sikkeleri ve imparatorluk politikası arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi için bkz: Bellinger 1956, 70-81.

⁴ Theodosian imparatoriçeleri ile birlikte ön yüzde profil büst tasviri verilmesi standartlaşmıştı ve bu profil büst, hanedanlığın istikrarının ve güvenliğin bir sembolü haline gelmişti. Profil büstün bu dönemdeki tek istisnası Eudoksia'nın sikkelerinde görülmekteydi. Eudoksia'nın bazı *solidus*larında ön yüzde *khlayms* giyimli cepheden büstü, arka yüzde tahta oturmuş kendisi veya imparator ile birlikte tasviri bulunmaktaydı. (Kotsis 2012, 190-191). Bu tasvir Bizans ve Roma sikkeleri karışımı bir ikonografi sunmaktaydı.

Hıristiyanlığın yaygınlaşmasındaki dinsel rolleri ile birlikte imparatorluk üzerinde önemli ölçüde güçlendiklerini kanıtlamaktadır.⁵ 565-641 yılları arasındaki beş imparatorluk çiftinin⁶ hükümdarlığında ise, hiç bir imparatoriçenin ön yüzde tek başına tasvir edildiği görülmemiştir. Buna karşılık bu dönemde imparatoriçeler, imparator ile birlikte ön yüzde eşit ölçekte tahta otururken veya ayakta tasvir edilmişlerdir. Sadece Heraklios'un (610-641) ikinci karısı Martina ön yüzde imparator ve ortak imparator ile birlikte veya arka yüzde tek başına betimlenmiştir. Bizans sikke sisteminin hiyerarşik düzenlemesine uygun olarak⁷ bu sikkelerde imparator sol, imparatoriçe ise sağ tarafta betimlenmiştir. Ancak diğer bir statü belirleyen özellik olarak yaşça ve hiyerarşik olarak büyük olanın diğer figürlerden ölçek olarak biraz daha büyük tasvir edilmesi burada uygulanmamış imparator ve imparatoriçe aynı hizada ve ölçekte tasvir edilmiştir. Bu tasvir imparatoriçenin imparatorluk politikası ve mali politikada önemli rolü olduğunu; imparator ile birlikte kamu gücünü ve statüsünü paylaştıklarını ve imparatorluğun yönetiminde imparatoriçenin de ortak olduğunu vurgulamaktadır.

Bizans sikke sisteminde imparatoriçe Martina'nın tasvirlerinden sonra (641-780 arası) imparatoriçe tasvirleri açısından büyük bir kırılma yaşanmıştır. İkonoklazmayı sona erdiren ilk imparatoriçe olan İrene'ye kadar (780) hiçbir imparatoriçe sikkeler üzerinde tasvir edilmemiştir. Bu kırılmanın imparatoriçe ve *augusta* olan kadınların konularından kaynaklanan yeni rollerin ve sorumlulukların oluşturulmasıyla bağlantılı olduğu söylenebilir.

Isauria Hanedanlığı'nın ilk imparatoru III. Leon (717-741) tarafından ikonalara karşı bir imparatorluk fermanı yayınlanmasıyla başlayan ikonoklazma döneminden itibaren imparatorluk ikonografisindeki imparatoriçe imgesinin farklılaşması sikkeler üzerindeki tasvirlerden okunabilmektedir. İkonaların savunucusu olarak Bizans tarihine damgasını vuran imparatoriçeler Irene ve Theodora'nın bu dönemde sikkeler üzerlerinde yer almaları küçük yaşta imparatorlara sahip imparatorluğun naip imparatoriçeleri olarak Bizans iktidardaki güçlerinin kanıtı olarak yorumlanmalıdır. Kocasını imparator IV. Leon'un sikkeleri üzerinde tasvirine yer verilmeyen imparatoriçe İrene'nin naipliği (780-797) ve kendi hükümdarlığı (797-802) dönemindeki sikkelerin tüm çeşitlerinde bulunan tasviri, imparatorluğun güvencesi olarak imparatoriçe imgesini sunar. İmparatoriçe Ariadne'den beri ilk defa bir imparatoriçenin tasviri altın sikkede yer almaktadır ve daha önceki tasvirlerden çok farklıdır.⁸

⁵ Erken Hıristiyanlık dönemi imparatoriçelerinin siyasi etkileri ve sikkeler üzerindeki tasvirleri ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Langa 2006.

⁶ II. Iustinus (565-578) ve Sophia, II Tiberios (578-582) ve Anastasia (Ino), Mavrikios Tiberios (582-602) ve Konstantina, Phokas (602-610) ve Leontia, Heraklios(610-641) ve ikinci karısı Martina.

⁷ Bizans sikkelerinde imparator ortak imparator ya da imparatoriçe ile birlikte tasvir edilmişse figürler belli bir hiyerarşiye göre dizilirdi. Üç figür olduğunda hiyerarşik olarak büyük olanı yani asıl imparator ortada yer alırdı. İkinci önemli figür ortadakinin sağında (izleyici açısından sol tarafta), üçüncüsü de sol tarafında (izleyicinin sağında) yer alırdı. Sikkede sadece iki figür bulunursa hiyerarşik olarak büyük olanı sol tarafta tasvir edilirdi. İki figür aralarında bir asa veya benzeri bir figür tutuyorsa büyük olanın eli iktidarın sahibi olarak üstte gösterilirdi (Tekin 1999, 30).

⁸ Sikkeler üzerinde imparatoriçe İrene'nin tasviri ve anlamları hakkında daha geniş bilgi için bkz: Kotsis 2012, 185-215.

780-790 yılları arasında oğluna naiplik yaptığı dönemdeki sikkelerde, Konstantinos ve Irene *solidus*un ön yüzünde büst olarak birlikte tasvir edilirler (Fig. 1). *Khlyms*⁹ giyimli sakalsız, haç motifli tacı ile tasvir edilen VI. Konstantinos sağ elinde *globus cruiger*¹⁰; *loros* giyimli, *pendilialı* taçlı İrene ise sol elinde *haçlı asa*¹¹ tutarken tasvir edilmiştir. Aralarında haç¹² bulunmaktadır. Arka yüzde, taçlı ve *khlayms* giyimli ataları V. Konstantinos, III. Leon ve IV. Leon üçü de sakallı cepheden tahtta otururken tasvir edilmişlerdir.¹³ 790 yılında on dokuz yaşında olmasına rağmen hala sikkelerde sakalsız tasvir edilen VI. Konstantinos *basileus* veya *despotes*; İrene ise *augusta* unvanı ile etiketlenmektedir. Genellikle arka yüzde başlayıp ön yüzde sonlanan yazıda İrene'nin ismi her zaman ön yüze denk gelmiştir (Brubaker ve Tobler 2000: 587-588). Bununla birlikte İrene'nin *loros* giymesi, zenginliğini, ihtişamını vurguladığı gibi; kendisinin Tanrı'nın yeryüzündeki savunucusu olduğu¹⁴ ve VI. Konstantinos'tan hiyerarşik olarak daha üstte olduğu mesajını iletmektedir.

Fig. 1: VI. Konstantinos ve Irene, V Konstantinos, III Leon, IV. Leon, *solidus*, 780-790 (Yapı Kredi Koleksiyonu 1999, 34)

İrene, sikkeler ile gücünü pekiştirip iktidarını sağlamlaştırırken; VI. Konstantinos'un otoritesini ise zayıflatmayı amaçlamaktadır. 792 yılında *solidus* ve *folles*in ön yüzünde *augusta* olarak etiketlenen imparatoriçe tasviri yer alırken, VI. Konstantinos'un tasviri arka yüze yerleştirilir.¹⁵ VI. Konstantinos, yaşına rağmen (26) hala sakalsız¹⁶ olarak tasvir

⁹ Sağ omuzda *fibula* ile tutturulan ve omuzu açıkta bırakan uzun pelerin olan *khylams*, Bizans'ta geleneksel sivil kostümdür. Erguvanî renkte olanı imparatorun taç giyme töreni ile ilişkili olduğu için rütbe işaretinin de önemli bir göstergesidir. (Kazhdan ve Sevcenko 1991: 424).

¹⁰ Dünyayı ve Hıristiyanlığı sembolize eden haç küre olan *globus cruciger*, Roma dönemi boyunca zafer kazananlar veya Roma ve Konstantinopolis şehirlerinin kişileştirilmelerinde kullanılan güç ve kadın ile bağlantılı önemli bir atribüdür. (James 2001: 141).

¹¹ Asa iktidarın simgesidir, egemenliği ve egemenlik hakkını simgelemektedir (Tekin 2009, 27).

¹² Roma İmparatorluğu'nun 313 yılında Hıristiyanlığı tanınması ile birlikte arka yüzün ana tipi olarak seçilen haç motifi, Bizans sikke sanatında önemli bir rolü üstlenmiştir (Morrisson 2002, 50).

¹³ Örnekler için bkz: DOC 3.1. 1973: 340, Cat: 1.1.-2b.; 344, Cat: 5.1.-6.5.; Sear 1974: 260, Cat: 1591; Tekin 1999: 157, Cat. 144; Atak 1988: 70, Cat: 666-667.

¹⁴ Deriden yapılan, ağır, uzun ve dar dikdörtgen bir atkı olan konsül kıyafeti *loros*, İsa'nın kefenini ve dirilişini sembolize ettiği için giyen kişinin Tanrı'nın yeryüzündeki savunucusu olduğu mesajını iletmektedir (Gökalp 2009: 25).

¹⁵ Örnekler için bkz: DOC 3.1. 1973: 341, Cat: 3a.1.-3c.2; 345, Cat: 7.1-7.15; Sear 1974: 260, Cat: 1594; Atak 1988: 70, Cat: 662-662-665, 669.

¹⁶ Genelde imparatorların sakallı resmedilmeleri yaşlı olan ile genç olanın ayırt edilebilmesi içindi. Bir sikke üzerinde iki veya üç figür var ise sakal hiyerarşik olarak büyük olanın diğerinden ayırt edilmesi için kullanılıyordu (Tekin 1999: 30). Bununla birlikte sakal bir bilgelik ve hiyerarşi sembolü olarak tek başına betimlenen imparator tasvirlerinde de kullanılmıştı.

edilir (Fig. 2). Bu da imparatorun iktidara sahip olacak kadar bilge olmadığına ilişkin bir göndermedir. İrene'nin *loroslu*, taçlı ve *pendilialalı* tasvir edilip sağ elinde *globus cruiger* sol elinde hükümdarlık asası tutması iktidardaki gücünü sembolleştirir.¹⁷

Fig. 2: Ön yüzde İrene, arka yüzde VI. Konstantinos, solidus, 792-797

(<http://www.doaks.org/museum/online-exhibitions/byzantine-emperors-on-coins> 30.12.2016)

797 yılında anne ile oğlun arasındaki sürtüşme VI. Konstantinos'un hayatına mal olurken; İrene de imparatorluğu vekaleten değil kendi başına yöneten ilk kadın hükümdar olur (797-802)¹⁸. Bu dönemde Konstantinopolis'te basılan sikkeler artık her iki yüzde de sağ elinde *globus cruiger*, sol elinde *haçlı asa* tutan, *loros* ve *haçlı pendilialalı* taç giyimli, görkemli ve ayrıntılı bir şekilde işlenmiş Irene'nin tasvirini sunmaktadır.¹⁹ Sikkeler üzerinde Irene artık *basilissa* olarak etiketlenir. Bu unvan sikkeler üzerinde ilk kez görülmektedir (Brubaker ve Tobler 2000, 589-590). Naipliği süresince sikkelerde *augusta* unvanını kullanırken kendi hükümdarlığında *basilissa* unvanını kullanması sikkeler ile nasıl mesaj verileceğinin önemli bir örneğidir: O artık sikkelerde imparatoriçe olarak değil *dindar hükümdar* olarak tasvir edilmektedir (Kakavas 2013, 88).

İkonoklazma döneminde sikkeler üzerinde tasvirine rastladığımız ikinci ve son imparatoriçe Amorion Hanedanlığı'na mensup imparator Theophilos'un (829-842) karısı imparatoriçe Theodora'dır. Theophilos, babası Amorionlu II. Mikhail'in (820-829) aksine bilim, estetik ve sanat düşkün bir aydıdı. Hocası Ioannes Grammatikos'tan iyi bir eğitim almıştı (Ostragorsky 2015, 193). Kuşkusuz eğitiminin de ona kattıklarının etkisiyle döneminin *solidus*larında ikinci ikonoklazma dönemini sona erdirecek olan karısı Theodora'nın tasvirine ek olarak kızlarının da tasvirine yer vermişti (Fig. 3).

¹⁷ Bu sikke ile daha önceki imparatoriçe tasvirlerinden çok farklı bir ikonografi ile karşılaşmaktadır. İmparatoriçenin tek başına betimlenmesinin fikir babasının kim veya ne olabileceğine ilişkin Kotsis'in görüşü, imparatoriçenin kendisinden 350 yıl kadar önce imparatoriçe olan ve sikkelerinde kendi ismini ve ön cepheden portresini betimleyen Luciana Eudoksia'nın sikkelerini görmüş ve bu tasviri ortaya çıkarmış olabileceğidir (2002: 195).

¹⁸ Bizans İmparatorluğu'nda imparatorluğun kurulduğu zamanlardan beri imparator eşleri *augusta* unvanını almaktaydılar. Eşler kocalarının erken ölümlerinde çocukları küçük ise naip sıfatıyla imparatorluk yetkilerine haiz oluyorlar, ancak bu yetkileri çocuğu adına kullanıyorlardı. Bizans tarihinde kocasına etki edebilen diğer imparatoriçeler her zaman devlet işlerinde söz sahibi oldular ancak diğeri de oğulları veya erkek kardeşleri adına devleti yönettiler. İrene tam otorite ile kendi adına devleti yöneten ilk imparatoriçe oldu (Vasilev 2016, 274).

¹⁹ Örnekler için bkz DOC 3.1. 1973: 349, Cat: 1a.1.-1.c., 350, 3-4; Sear 1974: 262, Cat: 1599; Atak 1988: 70, Cat: 670-672.

İmparatorların oğulları veya ortak imparatorlar ile birlikte tasvir edilmeleri olağan bir durumken; bir imparatorun kızları ile tasvir edilmesi alışılmamış ve nadir bir örnektir.

Fig 3: İmparator Theophilos ortada, kızı Tekla solda, karısı Theodora sağda; arka yüzde kızları Anna ve Anastasia, 837-838 (tarihleyen Dikigoropoulos 1964, 361, fig: 11)

Sikkenin ön yüzünde ortada *khlyms* giymiş, haçlı taç takmış İmparator Theophilos; sol tarafta *loros* giyimli, *pendilialalı* ve taçlı kızı *augusta* Thekla, sağında *loros* giyimli ve *pendilialalı* taçlı karısı imparatoriçe Theodora görülmektedir. Arka yüzde diğer kızları *augusta* Anna ve *augusta* Anastasia her biri *loros* giyimli, *pendilialalı* ve taçlı tasvir edilmiştir.²⁰ Heraklios'un sikkelerinde karısı Martina'nın olması gibi burada da Theophilos'un karısı ve kızları ile tasvir edilmesinin en önemli nedeni imparatorun onlara duyduğu sevgi olmalıdır (Grierson 1993: 12). Bununla birlikte, Theophilos ve Theodora'nın küçük yaşlarda ölen Konstantinos isimli erkek çocuklarının haricinde beş kız çocuğuna sahip olmaları, bu kızların genellikle prenseslere verilmeyen bir mevkiden yararlanmış olmalarını sağlamıştı (Ostrogorsky 1986, 204, dip not: 1). Eğitimli ve aydın bir kişi olan Theophilos'un kızlarını tahtın varisi olarak göstermek ve bunu sikkeler yoluyla kayıtlara geçirmek istediği açıktır. Roma sikkeleri üzerinde yalnız imparatorların betimi yerine imparator, imparatoriçe ve ailesinin tasvirlerinin tercih edilmesinin nedeni istikrar ve mutlu dönemlerin güvencesi (Franke 2007, 14), Bizans sikkelerindeki imparatoriçe ve ortak imparator tasvirlerinin de en önemli nedeni olmuş gibi görülmektedir.

İmparator Theophilos döneminde ortak imparator olan oğlu Mikhail, babası öldüğünde çok küçük yaşta olduğu için annesi Theodora'nın naipliğinde III. Mikhail (842-867) olarak tahta çıktı.²¹ Theodora ilk basılan *solidus*larda iktidardaki hakimiyetini göstermişti. Ön yüzünde *despota* unvanlı *loros* giyimli, taçlı, *pendilialalı* bir elinde *globus*

²⁰ Örnekler için bkz: DOC 3.1. 1973: 428, Cat: 4.; Sear 1974: 274, Cat: 1656. Theophilos'un beş kızı olduğu bilinmektedir. Kızları Phulkeria ve Maria burada tasvir edilmemiştir. Phulkeria'nın henüz doğmadığı ya da henüz *augusta* unvanı almadığı için burada tasvir edilmediği düşünülmektedir. İmparatorun oğlu III. Mikhail de henüz doğmamıştır (Grierson 1993, 407). En büyük kızı Maria'nın öldüğü için mi evlendiği için mi burada bulunmadığı tartışmaları sonuçsuz kalmıştır. Maria'nın sikkede bulunmaması üzerine yapılan tartışmalar için bkz: Dikigoropoulos 1964, 361. III. Mikhail'in ne zaman doğduğuna ilişkin tartışmalar için bkz: Mango 1967, 253-258.

²¹ Mikhail'in iki veya üç yaşında olması Theodora'nın istediği şekilde devleti yönetmesine imkan tanımıştır. Bir ikonoklast olan kocasının ölümü zaten düşünce olarak zayıflamış olan ikonoklazmayı bitirmesi için çok önemli bir fırsat olmuştur. Theodora bir yıl içinde konsil toplayarak İrene'nin yaptığı İznik Konsili'nin kayıtlarını kabul edip ikonalara eski konumunu iade etmiştir. Dini ayini 11 Mart 843 yılında Ayasofya'da gerçekleştirilerek bu tarihin bayram olarak kutlanmasına imkan vermiştir (Vasiliev 2016, 332).

gruiger bir elinde *haçlı asa* tutan Theodora, arka yüzünde sol tarafta *khlyms* giyimli, elinde *globus gruiger* tutan III. Mikhail ve *loros* giyimli ve haç ile sonlanan taç takmış elinde *haçlı asa* tutan kız kardeşi Thekla unvansız olarak tasvir edilmiştir (Fig. 4).²² Kız kardeş Thekla'nın ismi *miliaresion*larda da annesi Theodora'nın altında görünmektedir.²³ Theodora ve Mikhail ile birlikte Thekla'nın sikkelerde yer alması Thekla'nın da imparatorluk işlerinde yasal olarak söz sahibi olduğunu düşündürmektedir (Grierson 1993: 12). Thekla'nın *loros* giymesi ve kardeşinden biraz daha büyük ölçekte tasvir edilmesi, imparatoriçenin oğluna bir şey olması durumunda kızının iktidarını meşrulaştırmaya çalışmasının imgesel sonucu olmalıdır.

Fig. 4: Ön yüzde Theodora, arka yüzde III. Mikhail ve Thekla, solidus, 842-843.
(<http://wildwinds.com/coins/sb/i.html> 05.01.2017)

İmparatoriçe Theodora'nın 843 yılında ikonoklazmayı sona erdirmesinin ardından dini tasvir yasağının kalkması, sikkelerde İsa tasvirinin yeniden görünmesini sağlamıştı.²⁴ İsa tasvirinin sikkelerin ön yüzünde yer alması imparator ve imparatoriçe tasvirlerinin arka yüzde betimlenmesine neden olmuştur. III. Mikhail dönemine tarihlenen bir *solidus*un ön yüzünde İsa tasviri arka yüzünde solda sakalsız, *khlyms* giyimli ve haçlı taç takmış III Mikhail ve sağda ölçek olarak biraz daha büyük tasvir edilmiş *loros* giyimli, haçlı taç takmış ve *pendilialalı* Theodora'nın büstü görülmektedir (Fig. 5).²⁵ III. Mikhail'in annesi Theodora ile birlikte görüldüğü sikkelerde sakalsız ve *khlyms* giyimli tasvir edilmesi onun iktidarın bilgeliğine ulaşmadığına vurgu yaparken; Theodora'nın *lorosu* ve ölçek olarak biraz büyük tasvir edilmesi iktidarın gerçek sahibinin kendisi olduğuna işaret eder. III. Mikhail aslında yasal imparatordur o nedenle solda tasvir edilmiştir, ancak söz sahibi hala annesi naip imparatoriçe Theodora'dır.

²² Grierson 1993: 12. Örnekler için bkz: DOC 3.1 1973: 461, Cat: 1a.1.-1f.; Atak 1988: 76, Cat: 743-745.

²³ Örnekler için bkz: DOC 3.1. 1973: 465, Cat: 5.1.-5.9. Atak 1988: 76, Cat: 748, 751.

²⁴ Sikkelerde İsa tasviri ilk kez II. Iustinianos (685-695, 705-711) döneminde görülmektedir. Bizanslılar İsa figürünü paraların üzerinde kullanmaktan çekinmişlerdi ancak II. Iustinianos bu politikayı tersine evirerek İsa'yı sikkelerin ön yüzüne yerleştirdi kendi tasvirini ise arka yüze koydu. İsa gerçek hakimdi ve imparator da onun dünyadaki vekili ve takipçisiydi (Gregory 2008: 176-177). Sikkeler üzerindeki İsa tasviri ikonoklazma döneminde dini tasvirlerin yasaklanması nedeniyle kaldırılmıştı. Theodora'nın ikinci ikonoklazma dönemini sona erdirmesinden hemen sonra İsa tasviri ilk kez II. Iustinianos'un kopyası olarak III. Mikhail dönemi *solidus*larında görülmüştür (Grierson 1999: 9). Sikkelerdeki İsa tasviri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ünal 2015: 17-50.

²⁵ Örnekler için bkz: DOC, 3.1. 1973: 463, Cat: 2.1.-2.6; Atak 1988: 76, Cat: 735-741.

Fig. 5: Ön yüzde İsa, arka yüzde III. Mikhail ve Theodora, solidus 843-856.
(<http://wildwinds.com/coins/sb/i.html> 05.01.2017)

İmparatoriçe Theodora, oğlu Mikhail'in yapısı gereği devlet işleriyle pek ilgilenmek istememesini de fırsat bilerek 856 yılına kadar imparatorlukta asıl söz sahibi olmuştu. Ancak hakim olmak istediği sadece devlet işleri değildi, oğlunun hayatına da kendi karar vermek istiyordu. Oğlunun Eudokia Ingerina isimli bir sevgilisi olmasına karşın bir *gelin tanıtma töreni*²⁶ düzenleyerek oğlunun Eudokia Dekapolitissa ile evlenmesini sağladı. Ancak Mikhail, Eudokia Ingerina'den hiç ayrılmadı ve onunla metres hayatı yaşamaya devam etti. 855 yılında III. Mikhail artık tahtın sahibi olacak yaşa gelmişti ve annesinin her şeye hakim olma arzusundan çok bunalmıştı. Annesini bir suikast ile tahtan indirdi ve bir manastıra sürgüne gönderdi (Ostrogorsky 1986: 208; Gregory 2008: 208). İmparator artık sikkeler üzerinde *loros* giyimli ve sakallı betimi ile imparatorluğun tek hakimi olarak yalnız bir şekilde tasvir edilebilirdi (DOC 3.1 1973: 464, Cat: 3.1.-4).

III. Mikahil'in annesinin isteğiyle evlendiği ve hiçbir zaman sevmediği imparatoriçe Eudokia Dekapolita'nın tasviri, sikkeler üzerinde görülmemiştir. III. Mikhail'in derin bir sevgi ile bağlı olduğu metresi Eudokia Ingerina da imparator ile ilişkisi yasal olmadığı için sikkelerde bulunmaz ancak bir sonraki imparator I. Basileios'un sikkeleri Eudokia'nın tasvirini günümüze ulaştırmıştır.

III. Mikhail'in ölümü ile sonlanan Amorion Hanedanı'ndan sonra Bizans İmparatorluğu'nun ikinci altın çağı olarak nitelenen Makedonya Hanedanlığı dönemi başlamıştır. Hanedanın kurucusu I. Basileios (867-886) da sikkelerinde imparatoriçenin tasvirine yer veren imparatorlardan biriydi. Nadir görülen bir *solidusun* ön yüzünde imparator; *lorosu*, haç ile sonlanan tacı ve sağ elinde *globus cruiger*, sol elinde *akakia*

²⁶ *Gelin gösterisi* ya da *gelin tanıtma töreni* olarak adlandırılan bu tören hakkında bilgiler, 788 yılı sonrasında gelmektedir. Bu tarihten önce imparatorluğa ait böyle bir törenden bahseden herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Bir rekabet yoluyla oğluna en iyi ve en güzel gelin adayının bulunması için Irene'nin imparatorluğun dört bir tarafına adamlarını yollayıp gelin adayı olmaya uygun kızların bulunmasını sağlaması gelin gösterisinin başlangıcı oldu. (Herrin 2001, 132-133.) İmparatorluk memurları imparatorluğun dört bir köşesini dolaşarak imparatora uygun özelliklerde kızları bulmaya çalışırlardı. Uygun bulunan kızlar yarışma için Konstantinopolis'e çağrılır imparatora sunulacakları törene katılması istenirdi. Finale kalan genç kız grubu imparatorun karşısına çıkartılır, imparator da kızlardan en çok beğendiğine evlenme teklifi yerine geçen altın bir elma verirdi. Elmayı alan kız imparatorun eşi ve imparatoriçe olurdu. Bu şekilde yapılan eş seçimi; imparatorun müttefiklerden birinin kızıyla evlenme geleneğine karşı çıkararak, ülke içinden kız almak amacını gütmekteydi. (Gregory 2008, 206-207). Theophilos'un üvey annesi Euphrosyne, büyükannesi imparatoriçe Irene tarafından başlatılan geleneğe uyararak 830 yılında 17 yaşındaki oğlu için bir gelin gösterisi düzenledi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Treadgold 1975, 327; Treadgold 1979, 402-403.

tutarken; arka yüzde ise sağ tarafta *loros* giyimli haçlı tacı ve *pendilialası* ve elinde haç asası ile Eudokia Ingerina'nın²⁷ yanında biraz daha küçük ölçekte, elinde *globus cruiger* tutan, sakalsız, *khlyms* giyimli ve haçlı taç takmış olan I. Basileios'un ilk karısı Maria'dan olma oğlu Konstantinos tasvir edilmiştir (Fig. 6).²⁸

Fig. 6: Ön yüzde I Basileios, arka yüzde Eudokia Ingerina ve Konstantinos, solidus, 882
(<http://wildwinds.com/coins/sb/i.html> 05.01.2017)

İmparatoriçenin arka yüzde ortak imparator ile betimlenmesi çok nadir bir uygulamadır. Eudokia ve Konstantinos örneğinin haricinde tek örnek Theophilos'un karısı Theodora ve oğlu III. Mikhail'in *solidus*udur. Ancak burada neden anlaşılabilir. Theodora, III. Mikhail'in naibidir ve sikkelerde birlikte tasvir edilmektedirler. Tasvir yasağını sonlandıran imparatoriçe olarak sikkelerinde İsa'nın tasvirini kullanmasıyla birlikte imparatoriçenin oğlu ile birlikte arka yüzde tasvir edilmesi tek seçenek olmuştur. Eudokia ve Konstantinos *solidus*u için ise olasılıklar söz konusudur. *Solidus*un 868'deki taç giyme törenini temsilen ya da 882 yılında Eudokia'nın ölümünden sonra I. Basileios'un sevdiği iki kişiyi anmak için hatıra sikkesi olarak basılmış olabileceği düşünülmüştür (Grierson 1993: 481). Bu olasılıklar mümkün iken bir diğer olasılık ise imparatorun oğlu ve 869 yılında ortak imparator olarak taç giymiş olan Konstantinos ile imparatoriçe Eudokia Ingerina arasındaki güç dengesini sağlama çalışmasıdır. Konstantinos, Eudokia'nın çocuğu değildir ve Eudokia'nın tahta aday üç oğlu vardır. Konstantinos'un tahta çıkması kendisinin ve oğullarının hayatını tehlikeye sokabilecektir. Ayrıca en büyük oğlu VI. Leon'un bir önceki imparator III. Mikhail'in olduğu doğruysa tahtın asıl sahibi olarak oğlunu görmesi muhtemeldir. Ayrıca imparatoriçenin imparator ile birlikte *loros*

²⁷ Eudokia Ingerina, III. Mikhail'in metresi idi. Karısı Eudokia Despolitissa'nın yaşıyor olması evlenmelerini engelledi, ancak imparator ölene kadar metresi ile görüşmeyi sürdürdü. Hatta eş imparator ilan ettiği Basileios (I. Basileios)'un Eudokia Ingerina ile evlenmesini isteyerek metresini skandal yaratmadan saraya getirmeyi bile başardı. Ancak bu evlilik kendisinin de sonunu getirdi. Basileios, bir gece suikast düzenleyerek imparatoru öldürdü ve eş imparator olarak tahtı ele geçirdi. Zaten karısı olan Eudokia Ingerina ise artık bir imparatoriçeydi. Çocukları ve daha sonradan tahta çıkacak olan 19 Eylül 866 tarihinde dünyaya gelen Leon (VI. Leon)'un I. Basileios'un mu yoksa III. Mikhail'in mi oğlu olduğu Bizans tarihçileri arasında bir süre tartışma konusu olmuştur ve sonunda III. Mikhail'in oğlu olduğu kabul edilmiştir (Ostrogorsky 2015: 218, dip: 1).

²⁸ Örnekler için bkz: Sear 1974: 281, Cat: 1703; DOC 3.2. 1973: 489, Cat: 3.1.-4.; Atak 1988: 76, Cat: 757. İmparator I. Basileios, ilk karısı Maria'dan olan oğlu Konstantinos'u çok sevdi ve ona hanedanın geleceği olarak bakardı. Bir önceki imparator III. Mikhail'in oğlu olduğu düşünülen Leon'a ise nefretini her fırsatta gösterirdi. Gözdesi oğlu Konstantinos'un 879 yılı Eylül ayında aniden ölmesi Basileios'u depresyona sokmuştur. (Norwich 2013: 89)

giymesi²⁹ ve elinde asa tutması buna karşılık Konstantinos'un *khlyms* giyerken elinde imparator gibi *globus gruiger* tutması ve sol tarafta betimlenmesi tasvirde bir güç dengesi gözetildiğini düşündürmektedir.

Bununla birlikte I Basileios, çeşitli zamanlarda tahta ortak olan üç oğlunun da sikkelerde tasvirine yer verirken³⁰, imparator Heraklios gibi karısı Eudokia İngerina'ya oğlu Konstantinos'un yanında yer vermesi ve iki imparatoriçenin de halk tarafından kabul görmemesi önemlidir. İmparatorlar ortak imparatorlar ile imparatoriçelerin tasvirlerini birlikte sunarak imparatoriçelerin statüsünü kabul ettirmeye çalışıyor olabilirler.

I.Basileios'tan sonra tahta geçen VI. Leon (886-912)'un çok sevdiği karısı evlendikten sonra *augusta* unvanı alan imparatoriçe Zoe Karbonopsina'nın tasviri sikkeler üzerinde görünmez. Bunun nedeni muhtemelen VI. Leon'un dördüncü evliliğini yapmış olması dolayısıyla Patrik Nikolaos Mystikos ile aralarında yaşadığı olumsuzluklar³¹ ile Zoe'nin ve çocuğunun kilise ve halk tarafından meşru olarak görülmemesidir.

İmparator VI. Leon'un 912 yılında ölümünün ardından tahta çıkan amcası Aleksandros sadece bir yıl tahta kalmıştı. Makedonya Hanedanlığı'nın tek temsilcisi olarak 7 yaşındaki VII. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959), tahta çıktığında annesi Zoe Karbonopsina bir yıl sonra naiplik görevini alıp tahta ortak olabilmışti³². Zoe, bir süre devlet yönetimini eline geçirse (914-919) de yanlış politikaları nedeniyle başarısız olarak görülmüşti. Bu süreçte general Romanos Lekapenos kızı Helena'yı VII. Konstantinos ile evlendirerek ortak imparator olmuş ve tüm yetkileri üzerine almıştı (Gregory 2008, 225-226).

²⁹ I. Basileios dönemine tarihlenen diğer sikkelerde imparator ortak imparatorlarla betimlenirken loros giyimli, ortak imparatorlar *khlyms* giyimli tasvir edilmişlerdir. Sadece Konstantinos ile birlikte betimlendiği sikkelerde her ikisinin de *loros* giyimli olduğu görülmektedir. İmparatorun oğlu Konstantinos'a verdiği önemi bildiğimiz için *loros* giyimli olarak betimlenmesi olağandır. Ancak burada imparatoriçenin *loros* giyimli olarak tasvir edilmesi bir çekişme ve üstünlük gösterisi olarak değerlendirilebilir.

³⁰ İlk eşi Maria'dan olma oğlu Konstantinos ve Eudokia Ingerina'dan olma VI. Leon ve Aleksandros. I. Basileios ve Eudokia'nın en küçük oğulları Stephanos sikkelerde görünmez.

³¹ Bizans'ta tek eşlilik geçerliydi. İkinci evlilik yasalarla kısıtlanmıştı. Buna rağmen ikinci evliliğini yapanlara evlilik tacı takılmıyordu. Üçüncü evlilikte çift kilise tarafından afazoz ediliyor ve dördüncü evlilik ise sayılmıyordu. Bu kurallara rağmen VI. Leon'un dört kez evlenmesi kilise ile devleti karşı karşıya getirmiştir. Leon, Theophano Martinakiou ile, onun ölümünden sonra eski metresi Zoe Zaoutzaina ile evlenmiş, onun da ölümünden sonra üçüncü evliliğini Eudokia Baiane ile yapmıştı. Büyük bir şansızlık yaşayan imparator üçüncü eşini de genç yaşta kaybedince Zoe Karbonopsina ile metres hayatı yaşamaya başlamıştı. 905 yılında Zoe'den bir erkek çocuk sahibi olunca tahtın varisinin meşruluğunu sağlamak için kilise ile aralarında bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Leon, metresini terk edecek bunun karşılığında bebek, kilise tarafından vaftiz edilecekti. Ancak vaftiz edilmesinin ardından Leo'nun Zoe ile evlenmesi devlet ile kilisenin arasının açılmasına neden oldu (Ostrogorsky 1986: 241-242).

³² İmparator Aleksandros 913 yılında ölüm döşeğindeyken varisi olarak Makedonya Hanedanı'nın tek temsilcisi 7 yaşındaki Konstantinos'u göstermiş ancak kral naipliği konseyine Patrik Nikolaos'un başkanlık etmesini istemişti. Bizans İmparatorluğu'nda ilk kez bir imparatorun annesi ve taç giymiş bir *augusta* kral naipli konseyinin dışında bırakılmıştı. Kral naipli olduğunda Patrik'in yaptığı ilk iş ise İmparatoriçe Zoe'nin saçlarını kazıtarak Azize Euphemia manastırına göndermek olmuştu. Ancak bir süre sonra, Kral nipliği konseyi üyeleri, küçük imparatorun sarayda annesini arayarak gün boyunca ağlamasına dayanamayarak Patrik'i imparatoriçeye yaptıklarından dolayı suçlamışlar, Kral naipliği konseyini dağıtmışlar ve Zoe'yi manastırından geri çağırılmışlardır. (Norwich 2013: 112-113).

İmparatoriçe Zoe'nin oğlu VII. Konstantinos'a naiplik yaptığı dönemin (914-919) *solidus* ve *follis*lerinde imparator ve imparatoriçe, aralarında uzun patrik haçı tutarak tasvir edilmişlerdir (Whitting 1973: 189).³³ *Solidus*ların ön yüzünde çok nadir görülen göğsünde çocuk İsa'yı madalyon içinde taşıyan (*episkepsis*) Meryem³⁴ veya daha çok kare arkalıklı tahta oturan İsa tasviri yer alırken; arka yüzde sol tarafta sakalsız, *klayms* giyimli ve haç motifli taç takmış VII. Konstantinos, sağ tarafta *loros* ve *pendilialalı*, haç motifli taç giyimli imparatoriçe Zoe görülmektedir (Sear 1974, 290, Cat: 1740) (Fig. 7). Bazı *solidus*larda Zoe'nin elinin imparatorun elinin üstünde olması³⁵ ve ölçek olarak imparatoriçenin biraz daha büyük tasvir edilmesi ve *loros* giyenin imparatoriçe olması iktidarın sahibinin imparatoriçe olduğuna işaret eder. Ancak bazı *solidus*larda kompozisyon aynı olmakla beraber küçük imparatorun eli üste çıkmıştır. Bu ayrıntı, elin üste olması ile ilgili bir kararsızlık yaşandığını veya imparatorun da iktidarda söz sahibi olduğu mesajını iletmektedir. *Follis*lerde ise; ön yüzde *solidus*larla aynı tasvir yer alırken, arka yüzde isimlerinin geçtiği lejand bulunmaktadır (Sear 1974, 292, Cat: 1758). VII. Konstantinos'un *loros* giymesi ve asayı tutan elinin imparatoriçenin üstünde yer alması küçük olmasına rağmen Konstantinos'a hak ettiği saygının ve onurun verildiğine işaret eder. Arka yüzde her ikisinin unvanı da '*Basileus Romanos*' olarak belirtilirken, geleneklere uygun olarak oğlunun ismi imparatoriçeden önce gelmektedir. Tarihsel kayıtlar; İmparatoriçe Zoe'nin hiçbir zaman İrene veya Theodora kadar hırslı olmadığını, kararlarında yumuşak ve alçakgönüllü davrandığını göstermektedir³⁶. Sikkeler de iktidar hırslı olmadığını veya ihtiyatlı davrandığını kanıtlamaktadır.

Fig. 7: VII. Konstantinos ve Zoe, solidus 914-919

(<http://www.doaks.org/museum/online-exhibitions/byzantine-emperors-on-coins> 30.12.2016)

³³ Örnekler için bkz: DOC 3.2. 1973: 541, Cat: 1.-2.2; 560, 22.1-22.23; Gökalp 2009: 100, Cat: 449-450; Ünal 2012: 65, Cat: 147, Atak 1988: 80-82, Cat: 804, 821-823.

³⁴ Sikkelerde Meryem tasviri ilk kez VI. Leon'un (886-912) *solidus*larında görülmüştür. VI. Leon'dan sonra ise İsa'dan sonra en fazla betimlenen kutsal kişi olarak birçok tipinde tasvir edilmiştir. Bu tiplerinden birisi de *episkepsis Meryem* tipidir. Bu tip, ilk defa bu sikkede görülür. Göğsünde Çocuk İsa'nın figürü olan bir madalyonla orans pozisyonundaki Meryem tasviri olan *episkepsis Meryem* tipinin *Blakhernitissa İkonası*'ndan türediği düşünülmektedir (Ševčenko 1991a: 2170). Meryem tipleri ve Bizans sanatında kullanımı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Canko 2016: 142-218. Sikkelerdeki Meryem tasvirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ünal 2015: 51-95.

³⁵ Örnekler için bkz: DOC 3.2. 1973: 542, Cat: 2.1., 2.2; Atak 1988: 80, Cat: 804.

³⁶ 913 yılında oğlu yedi yaşında tahta çıkarken, imparatoriçe naiplik olmasına rağmen manastıra kapatılmasına itiraz etmeden boyun eğmişti. 914 yılında oğluna ve tahta kavuşmuş ancak 918 yılında yeniden naipliği sona erdirilerek manastıra gönderilmek istenmiş, oğlu VII. Konstantinos'un yalvarmaları sonucunda sarayın kadınlara ayrılan bölümünde kalmasına izin verilmişti (Norwich 2013 2: 111-118). İmparatoriçe Zoe, muhtemelen oğlunun hayatı için itiraz etmemiş ve olanları kabullenmişti. Romanos Lakapenos kızını evlendirerek tahtı ele geçirdiğinde bile tahtın yasal sahibi olarak oğlu VII. Konstantinos'un ortak imparator yapılmasına tepki göstermemişti.

VII. Konstantinos'tan sonra tahta çıkan oğlu II. Romanos'un (959-963) genç yaşta ölümü üzerine dul kalan eşi Theophano (Anastaso), sonradan ikisi de imparator olacak olan II. Basileios (976-1025) ve VIII. Konstantinos'un (1025-1028) naibi olarak tahta çıkmıştı (15 Mart-16 Ağustos 963). Theophano'nun saltanat vekili olarak sikkelerin üzerinde tasvirinin yer almamasını açıklamak çok zordur. Grierson'nun imparatoriçenin naip olarak çok fazla tahta kalamayacağını anlamış olması ve ardından evlendiği II Nikephoros Phokas'ın (963-969) da hükümdarlığının uzun sürmeyeceğini planlaması durumunda sikke kalıbı hazırlamak zahmetine girmek istememesini neden olarak sunmuş olması (1993: 12), Theophano gibi hırslı bir kadına pek uygun bir davranış olmamaktadır. Atinalı İrene'ye karakter olarak benzerliği sonucunda Theophano, Kumandan Çimiskes ile bir komplo planlayarak imparator Phokas'ın öldürülmesine yardım etmiştir. Ioannes Çimiskes (969-976) ise imparatorluk tahtına oturunca Patrik Polyeuktes'in isteğini kabul etmiş ve tahta çıkmasına yardım eden imparatoriçe Theophano'yu saraydan uzaklaştırmıştı (Ostrogorsky 2015, 265-272). II. Romanos'un kendisine iki tane oğlan çocuğu vermiş olan, Nikephoros Phokas'ın ise imparatorluk tacı giymesine neden olan Theophano'nun tasvirini sikkeleri üzerinde bulundurmaması dikkat çekicidir. Bu durum "az bulunur bir güzellikte olmasına karşın, ahlak düşkün ve ölçsüz derece haris bir yapıya sahip" (Ostrogorsky 1986, 265) olması nedeniyle toplum tarafından da benimsenmemiş imparatoriçeye ilişkin imparatorun da çekincelerine işaret ediyor olabilir. Bu durum imparatorun sikkeleri üzerinde imparatoriçenin tasvirine yer vermemesine neden olmuş olmalıdır.

I. Ioannes Çimiskes'in ardından ortak imparatorlar II. Basileios (976-1025) ve VIII. Konstantinos (1025-1028) tahta çıktılar. Ancak gerçek hakimiyet büyük kardeş II. Basileios'un elindeydi. II. Basileios'un ölümünün ardından tahta tek başına oturan Makedonya Hanedanı'nın son üyelerinden VIII. Konstantinos ölürken erkek çocuğu olmadığı için kızı Zoe'yi şehrin valisi Romanos Argyros ile evlendirdi. Sırasıyla evlendiği ve imparator olmasını sağladığı eşleri III. Romanos (1028-1034), IV. Mikhail (1034-1041) ve IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) dönemlerinde Zoe'nin *porphyrogennetos* olmasına rağmen sikkelerde tasviri görülmez. Zoe'nin tek başına iktidar olduğu birkaç gün (10-13 Aralık 1041) veya haklarının dikkatlice korunduğu evlatlığı V. Mikhail Kalaphates ile iktidarı paylaştıkları döneme (13 Aralık 1041-21 Nisan 1042) ait sikkelerde tasvirine rastlanır. 1042'nin başlarında hazırlanmış olması gereken ve Zoe'nin yalnız tasvir edildiği bir *histamenon* ve bir *tetarteron* örnek bulunmaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan tek *histamenon* örneğinin ön yüzünde Antiphonetes İsa tasvirinin arka yüzünde abartılı kostümü ile bir elinde *globus gruyer*, diğer elinde patrik asası tutan İmparatoriçe Zoe tasvir edilmiştir (Grierson 1993: 727-729; DOC 3.2. 1973: 729, Cat. 1).

İmparator V. Mikhail Kalaphates'in kanlı ölümü³⁷ sonrasında kısa bir süre *porphyrogennetos* Zoe ve Theodora (21 Nisan-12 Haziran 1042) kardeşler birlikte tahta paylaşmışlardı. Tahta uzun ve zorlu bir yolla ulaşan iki imparatoriçenin iktidarda oldukları bu dönemin sikkelere yansması da imparatoriçelerin birlikte tasviri şeklinde olmuştur. *Histamenonun* ön yüzünde *episkepsis* Meryem tasviri, arka yüzünde *basilissa* olarak etiketlenen, taçlı, *pendilialalı* ve abartılı süslü kostümleri ile iki kardeş, aralarındaki *labarumu*³⁸ tutarken betimlenmişlerdir (Fig. 8).³⁹ Psellos'un fiziki farklılıklarına tanıklık etmesine rağmen (94-95), iki kardeş bu nadir basılan sikkede birbirlerine benzer tasvir edilmişlerdir. Zoe'nin sol tarafta yer alması ve *labarumdaki* elinin üste olması iktidarın asıl sahibinin kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Keza, Psellos da iki kardeşin de imparatoriçe olarak tahtta eşit hakları olmasına rağmen; Theodora'nın ablası Zoe'nin üstün durumunu kabullendiğini ve ablasına göre aşağı seviyede kaldığını söylemektedir (90).

Fig. 8: Ön yüzde Meryem, arka yüzde Zoe ve Theodora, Histamenon, 1042.

(<http://www.doaks.org/museum/online-exhibitions/byzantine-emperors-on-coins> 30.12.2016)

Bu kısa birlikte iktidarın ardından İmparatoriçe Zoe, yeniden evlenerek (IX. Konstantinos Monomakhos ile) kardeşini iktidardan uzaklaştırdı. Ancak Zoe'nin diğer kocalarında olduğu gibi üçüncü kocasının döneminde de sikkelerde tasvirinin görünmemesi iktidarda söz sahibi olmadığını mı göstermektedir? Psellos'a göre imparatoriçe Zoe ihtiraslı bir kadındı; ancak, imparatorluğun idaresini tamamıyla IX. Konstantinos'un (1042-1055) eline bırakmıştı ve idari işlerde hiçbir sorumluluk almamıştı (147). Ayrıca, imparatoriçe bir *porphyrogennetos* idi, kendini sikkeler yoluyla halka hatırlatmasına veya kabul ettirmesine gerek yoktu. Halkın gönlünde zaten tahtın asıl sahibiydi.

³⁷ İmparatoriçe Zoe'nin 1040 yılında evlat edindiği Mikhail Kalaphates, 1041 yılında amcası IV. Mikhail'in ölümü sonrasında V. Mikhail olarak taç giymişti. V. Mikhail, tahta çıkmasının ardından imparatoriçe Zoe'yi her fırsatta aşağılamaya başlamış, saray hazinesini kullanma hakkını elinden almıştı. İmparatoriçeyi kendisini zehirlemeye çalışmayla suçlayarak saraydan sürgün etti. Zoe, saçları keşiş kadınlara özgü biçimde kesilmiş olarak 18 Nisan 1042 akşamı Prinkipo (Büyükkada)'ya doğru yola çıktı. 19 Nisan'da Konstantine Forumu'nda okunan Mikhail'in konuşmasında Zoe'yi kendisini zehirleme teşebbüsüyle suçlaması ve Zoe'nin sürgüne gönderildiğinin söylenmesi sonucunda bir isyan başladı. Sesler "Kalaphates'le devam etmek istemiyoruz, bizim koruyucumuz ve annemiz Zoe" diye yükseldi. Kadın ve çocukların da katıldığı isyan bir anda ortalığı sardı. İmparator, Zoe'yi apar topar manastırdan geri getirip halka gösterse de halk inanmadı, güvenmedi ve tahtın diğer varisi Theodora'yı bulunduğu manastırdan getirdiler. Bu olaylar olurken akıbetini sezen İmparator Studios Manastırı'na sığındı. Theodora'dan gelen gözleri oyulsun emri ile meydanda herkesin gözü önünde İmparator ve amcasının gözleri oyuldu ve keşiş kıyafeti giydirilerek sürgüne gönderildiler. (Psellos 1992, 73-84, Attaleiates 2008, 29-32)

³⁸ Labarum zafere giden yolu gösteren bir simgedir (Tekin 2009, 26).

³⁹ Örnekler için bkz: Sear 1974, 308, Cat: 1827; DOC 3.2., 732, Cat: 1; Atak 1988, 90, Cat: 911-912.

IX. Konstantinos Monomakhos'un ölümünün ardından Zoe'nin kız kardeşi Theodora, yetmiş dört yaşına rağmen tahta oturmuştu. İmparatoriçe Irene'den sonra tek başına hükümdar olan ikinci ve son kadın olan İmparatoriçe Theodora (11 Ocak 1055-31 Ağustos 1056), sadece bir tip *histamenon* ve *tetarteron* bastırmıştı. Her iki sikke tipinin üzerindeki tasvirinde imparatoriçenin imparatorluk kostümlerinin detayları dikkat çekicidir (Grierson 1993: 748). Bütün devlet işlerinde otoritesini kullanan ve imparatorluğu refaha kavuşturup şanını şöhretini arttırmış olan Theodora (Psellos 1992: 161-162; Norwich 2013: 257); dokuz aylık kısa hükümdarlık süresince özgürce bastırdığı altın sikkelerinde (*histamenon* ve *tetarteron*) *augusta*, *miliaresion*larında ise *despoina* unvanını kullanmıştı (Grierson 1993: 11; Kakavas 2013: 90).

Tetarteron sikkelerin ön yüzünde pantokrator İsa, arka yüzde tek iktidarının kanıtı olarak sol elinde *globus cruciger*, sağ elinde imparatorluk asası ile hükümdarlık kıyafeti giyimli, *pendialalı* ve haç motifli tacı ile cepheden imparatoriçe Theodora tasvir edilmiştir.⁴⁰ İmparatoriçenin yüzü, yaşadığı onca zorluktan sonra babası ve amcasının mirası olan asayı tek başına taşıyor olmanın gururunu yansıtmaktadır.

Histamenon sikkelerinde ise farklı bir ikonografi görülmektedir. Ön yüzünde İsa *Khalkites*⁴¹ figürünün bulunduğu *histamenonun* arka yüzünde İmparatoriçe Theodora ve Bakire Meryem aralarındaki *labarumu* tutarak boydan tasvir edilmişlerdir (Fig. 9).⁴² Sol tarafta bulunan Theodora; başı taçlı, üzeri mücevherlerle süslenmiş *loros* ve *divition* giyimlidir. Hemen yanında sağda nimbuslu Meryem *tunik* ve *marphorion* giyimlidir. Her ikisinin de duruşu aynıdır. Sol ayakları biraz önde, ellerinden biri ile asayı tutarken diğerini göğüslerinde tutmaktadırlar. Asa üzerinde Meryem'in eli imparatoriçeninkinin üzerinde olması Meryem'in üstünlüğünü simgelerken, imparatoriçenin de sol tarafta olması önemine işaret eder. Ön yüzünde *Tüm Hükümdarların Kralı İsa*'nın bulunması da imparatoriçenin güçlü statüsünün altını çizmektedir (Gittings 2003, 62). İlk defa bir imparatoriçe sikkeler üzerinde Meryem ile yan yana tasvir edilmektedir.

Fig. 9: Ön yüzde İsa, arka yüzde İmparatoriçe Theodora ve Meryem, *histamenon*, 1055-56. (Tekin 2011, 48, res. 22)

⁴⁰ Örnekler için bkz: Sear 1974: 311, Cat: 1838; DOC 3.2. 1973: 752, Cat: 2.1.-2.14.; Atak 1988: 90, Cat: 925.

⁴¹ Başında hale olmaksızın sadece haç motifli veya nimbuslu tam boy İsa tasviri. I. Romanos'un ender basılan *solidus*u, Theodora'nın *histamenonu* ve X. Konstantinos ve Eudokia'nın *folles*lerinde görünmektedir (Ünal 2015, 25-26).

⁴² Örnekler için bkz: Sear 1974: 311, Cat: 1837; DOC 3.2. 1973: 750, Cat: 1a.1.-1d.; Atak 1988: 90, Cat: 925-933.

Makedonya Hanedanı'nın son ferdi İmparatoriçe Theodora'nın ölümünün ardından, Dukas Hanedanı'nın ilk imparatoru X. Konstantinos Dukas'ın (1059-1067) karısı Patrik Mikhail Kerullarios'un yeğeni Eudokia Makrembolitissa da iktidardaki gücünü sikkeler yoluyla imgeselleştirmiş imparatoriçelerden biri olmuştur.

Augusta Eudokia Makrembolitissa, *miliaresion*⁴³ ve *follislerin*⁴⁴ bazılarında imparatora eşlik etmektedir. *Miliaresionun* arka yüzünde üç basamaklı kaide üzerindeki haçın yan kollarının altındaki boşluklarda yer alan iki büst, imparator ve imparatoriçeye aitti (Fig. 10). Ön yüzünde imparatoriçenin isminin de geçtiği 5 basamaklı yazı yer almaktaydı (Gökalp 2010: 159). Aynı ikonografi VII. Mikhail (1071-1078) ve III. Nikephoros Botaniates'in (1078-1081) *miliaresion* sikkelerinde de görülmektedir. Her ikisi de eşleri Maria'yı bu ikonografide sikke tasvirine dahil etmişlerdir.

Fig. 10: X. Konstantinos Dukas ve Eudokia, miliaresion, 1059-1067.
(<http://wildwinds.com/coins/sb/i.html> 05.01.2017)

Ön yüzde *Khalkites* İsa figürünün bulunduğu *follislerde* ise, arka yüzde imparator ve imparatoriçe ayakta cepheden tasvir edilmişlerdi. Her ikisi de *pendilialalı*, taçlı ve *loros* giyimlidir. Aralarındaki üç basamaklı kaide üzerinde bulunan *labarumu* tutmaktadırlar. Her ikisinin de diğer elleri göğüslerine götürülmüştür (Fig. 11). Bizans sikke ikonografisinde hiyerarşik olarak büyük figürün sikkeye bakanın solunda tasvir edilmesi geleneğinin tek istisnası Eudokia ve X. Konstantinos Dukas *follislerinde* görülmektedir. Bunun nedeni imparatoriçenin eşinden sonra en rütbeli kişi olması (Gökalp 2009, 209) ya da imparatorun imparatoriçeyi onurlandırmak ve kendisine saygı duyduğunu göstermek (Ünal 2011, 706) olarak açıklanabilirken, Eudokia'nın iktidardaki etkisi ile ilgili olduğu kesindir. Eudokia, hiyerarşik olarak en üsttekinin bulunması gereken yere yerleştirilmiş olmakla birlikte *labarumu* tutan eli alttadır. Bu da hiyerarşik olarak imparatorun altında olduğunu sembolize etmekteyken, bir denge gözetilmiş olması dikkat çekicidir.

⁴³ Örnekler için bkz: Sear 1974: 315, Cat: 1850; DOC 3.2. 1973: 771, Cat: 4.; Atak 1988: 94, Cat: 972.

⁴⁴ Örnekler için bkz: Sear 1974: 315, Cat: 1853; DOC 3.2. 1973, 774, Cat: 8.1.-8.32.; Tekin 1999: 189, Cat: 278-181; Gökalp 2009: 121-123, Cat: 823-859; Ünal 2012: 87-88, Cat: 304-312; Atak 1988: 94, Cat: 974, Ireland 2000: 116, Cat: 4390-4511.

Fig. 11: Ön yüzde İsa, arka yüzde X. Konstantinos Dukas ve imparatoriçe Eudokia, follis, 1059-1067. (Ünal 2011, 709, levha 2, fig. 4)

İmparatoriçe Eudokia Makrembolitissa, İmparator X. Konstantinos Dukas'ın Mayıs 1067 yılındaki ölümü nedeniyle küçük oğulları Mikhail, Andronikos ve Konstantinos'un naibesi olarak tahta çıktı (Zonaras, 2008: 120; Bryennios, 2008: 36, Psellos 1992: 219, Attaleiates 2008: 100). Çok akıllı bir kadın olan imparatoriçe, bütün idareyi bizzat kontrolüne almıştı. Psellos, büyük oğul Mikhail'in imparatorluk idaresi hakkında yorum yapacak yaşta olmasına karşın tüm idareyi annesine bırakmasına anlam veremediğinden bahsetmektedir (221). İktidarı sırasında darp edilen *tetarteron*larda⁴⁵ imparatoriçe Eudokia, oğlu Mikhail ile birlikte; *histamenon*larda⁴⁶ ise oğulları ortak imparatorlar Mikhail ve Konstantinos ile birlikte tasvir edilmiştir. Ön yüzde *episkepsis* Meryem tasvirinin bulunduğu *tetarteron*ların arka yüzünde *loros* giyimli, *pendilialalı* ve haçlı taç takmış Eudokia ve Mikhail, aralarındaki uzun asayı tutmaktadırlar. Eudokia'nın sol tarafta olması ve asayı tutan elinin üstte olması hiç kuşkusuz iktidardaki hakimiyetinin sembolüdür. Ön yüzünde tahta oturan İsa tasvirinin yer aldığı *histamenon*ların ise arka yüzünde Eudokia iktidarın gerçek sahibi olarak ortada ve ölçek olarak büyük betimlenirken, solunda Mikhail sağında Konstantinos tasvir edilmiştir (Fig. 12). Her biri *loros* giyimli, *pendilialalı* ve haç motifi süslü taç takmışlardır (Sear 1974: 317, Cat: 1857). Eudokia'nın ayaklarının altında kare tabure statüsünün önemini vurgularken, sağ elinde hükümdarlık asası bulunmakta, sol elini ise göğsüne götürmüş olarak tasvir edilmiştir. Mikhail ve Konstantinos ise ellerinde *globus cruiger* ve *akakia*⁴⁷ tutmaktadırlar.

Fig. 12: İmparatoriçe Eudokia ve oğulları Mikhail ve Konstantinos, histamenon, 1067 (çukur) (<http://www.doaks.org/museum/online-exhibitions/byzantine-emperors-on-coins> 30.12.2016)

⁴⁵ Örnek için bkz.: DOC 3.2. 1973: 784, Cat: 2.

⁴⁶ Örnekler için bkz.: DOC 3.2. 1973: 783, Cat: 1.1.-1.6.; Atak 1988: 96, Cat: 976-981.

⁴⁷ İçinde ölümü simgeleyen toz bulunan erguvan renkli ipekten silindirik kese. Törenlerde imparator ellerinde *akakia* taşıyarak ölümsüz olmadığının farkında olduğunu ifade ediyordu.

Yedi aylık kısa saltanatı sonucunda imparatoriçe, imparatorluğu çembere almaya çalışan düşmanlarla savaşmak için bir generale ihtiyaç duyduğunu düşünerek kocasına verdiği evlenmeyeceğine dair yemini bozmuş⁴⁸, General Romanos Diogenes (1068-1071) ile evlenmiş ve onu tahta çıkarmıştı (Zonaras, 2008: 121-122, Attaleiates 2008, 109). Ancak Eudokia'nın evlendikten sonra iktidarı bırakmaya niyeti olmadığı, bu dönemde basılan sikkelerden okunmaktadır. IV. Romanos'un tahta çıkmasından sonra basılan bir sikkenin ön yüzünde Eudokia, arka yüzünde Romanos tasvir edilmesine karşın, Eudokia için *basilissa* unvanı; Romanos için ise *basileos* yerine *despotes* unvanı kullanılmıştı (Grierson 1993, 787).⁴⁹

Bu dönemin *tetarteron*ların ön yüzünde göğsünde madalyon içinde çocuk İsa'yı takdim eden Meryem büstü, arka yüzünde haçlı taç takmış imparator ve imparatoriçe aralarındaki uzun *globuslu* haç ile cepheden tasvir edilmişlerdir (Stearns ve Hall 1953: 15).⁵⁰ Dönemin *histamenon*ları ise, farklı bir ikonografi ile iktidarın asıl sahibine dikkat çekilmektedir *Histamenon*un ön yüzünde ortada ortak imparatorlardan Mikhail, sağ elinde *labarum* sol elinde *akakia* tutmaktadır. Mikhail'in solunda Konstantinos sağında Andronikos bir ellerinde *globus cruiger*, diğer ellerinde *akakia* tutarak ayakta cepheden *loros* giyimli tasvir edilmişlerdir (Whitting 1973: 198). Her birinin ayaklarının altında yastık bulunmaktadır. Arka yüzde ise merkezde kare tabure üzerinde İsa, ellerinde *globus cruiger* tutan, *pendilialalı* ve *loros* giyimli sol taraftaki İmparator IV. Romanos Diogenes'i ve sağ taraftaki imparatoriçe Eudokia'yı taçlandırmaktadır (Fig. 13).⁵¹ Evlilik sikkeleri ikonografisini⁵² sunan bu tasvirde verilmek istenen mesaj: İsa, Eudokia ve kocası Romanos'a iktidar gücü vermektedir, ancak Eudokia'nın imparatorluğu bekleyen oğulları tahtın asıl sahibidir.

⁴⁸ Psellos sağlam karakterli ve asil ruhlu bir hanımefendi olarak nitelediği Eudokia'nın kandırıldığını belirtir (1992: 222).

⁴⁹ Örnek için bkz: DOC 3.2. 1973: 792, Cat: 4., Sikke kalıbından oluşturulmuş bronz madalyon için bkz: Atak 1988: 97, Cat: 996.

⁵⁰ Örnekler için bkz: Sear 1974: 319, Cat: 1861; Atak 1988: 96, Cat: 982-986.

⁵¹ Örnekler için bkz: DOC 3.2. 1973: 789, Cat. 1.1-2.9.; Gökalp 2009: 125; Atak 1988: 96, Cat: 988-991.

⁵² Evlilik sikkeleri, imparatorluk düğünlerini duyurmak veya kutlamak için darp edilirdi. Bu sikkelerde gelin ile damadın arasında genellikle İsa bulunurdu. Ancak II. Theodosios'un kızı Licinia Eudoksia ve Batının imparatoru III. Valentinian'ı tasvir eden 437 tarihli sikkenin üzerinde İsa'nın yerine mevcut imparator tasvir edilmiştir. İmparator Roma imparatorluğundan miras alınan ikonografiyi tekrar ederek yani gelin ve damadı el ele tutuşturarak onlara evlilik şahitliği yapmaktadır. Bundan sonra darp edilen evlilik sikkelerinde imparator yerine İsa yer almıştır. (Walker 2010, 852-853) İmparator Zenon 491 yılında öldüğünde Ariadne, Anastasios ile evlenerek onu ikinci kocası olarak tahta çıkardı. Arka yüzde imparatorluk çiftinin İsa'nın iki yanında yer almasının nedeni, Ariadne'nin *augusta* olarak evlilik yoluyla Anastasios'u *agustus* yapmasını İsa'nın kutsamasının sembolü olduğu düşünülmektedir (Brubaker ve Tobler 2000, 5581-582). 451'de Marcianus ve Pukheria'nın ve 491'de I Anastasios ile Ariadne'nin sikkelerinde görülen bu ikonografi (Whitting 1973, 98-99) imparatorun hükümdarlığını kabul ettirmenin bir yolu olarak görülmektedir.

Fig. 13: IV. Romanos Diogenes, histamenon, 1068-1071 (Yapı Kredi Koleksiyonu 1999, 46)

IV. Romanos Diogenes'in 1071'de Malazgirt'te Selçuklu Türklerine yenilgisinin ardından Eudokia Makrembolitissa'nın oğlu Mikhail, VII. Mikhail Dukas (1071-1078) ismiyle annesinin naipliğinde tahta çıkmıştı. Ancak, kısa bir süre sonra Eudokia manastıra kapanmaya zorlanmış ve VII. Mikhail tek başına tahta oturmuştu. Mikhail'in annesini kısa sürede saf dışı bırakmasının nedeni büyük ihtimalle imparatoriçenin iktidar hırsıydı.⁵³ Psellos'un İmparator VII. Mikhail için mali ve ekonomik konular hakkında çok bilgili olduğundan bahsetmesi; döneminde altın sikkenin alım gücünün çeyrek miktar düşmesi nedeniyle imparatora 'parapinakes" (çeyrek miktar yürüten) gibi alaycı bir lakabın verilmesine neden olması ile tezat oluşturmaktadır (Tekin 1999, 79-80).

VII. Mikhail *tetarteron*larında karısı **Maria** ile birlikte aralarındaki uzun haç asayı tutarken tasvir edilmişlerdir (Fig. 14).⁵⁴ Geleneklere uygun olarak imparator sol tarafta ve asa üzerindeki eli üstte, Gürcistan Kralı IV. Bagrat'ın kızı olan imparatoriçe Maria ise sağ tarafta tasvir edilmiştir. *Miliaresion*ların ön yüzündeki büyük hacin kollarının altındaki boşluklarda da imparator ve imparatoriçenin küçük büstleri betimlenmiştir (Fig 15).⁵⁵ Psellos kendi yetiştirdiği imparatorun son derece zeki, bilgili ve eğitilmiş olduğunu belirtir ve ayrıca karısına karşı olan sevgisine de değinir (239-242). Muhtemelen imparatoriçe Maria'nın sikkelerdeki tasvirinin nedeni VII. Mikhail'in karısına duyduğu büyük sevgisidir.

Fig. 14: VII. Mikhail ve Maria, tetarteron, 1071-1078 (Ünal 2015, 75, Sotheby's 1998, 549)

⁵³ VII. Mikhail, annesinin ablasına verdiği sözü tutmayarak evlenmesine ve kendi hakkı olan tahtı başka birisiyle paylaşmasını istemesine içerlemiş de olmalıdır. Annesinin evleneceğini açıkladığı ve yeni imparatoru tanıttığı gün hiç bir şey söylemeden kabullenışı (Psellos 1992: 224) Eudokia'nın iktidar üzerindeki etkisini ve hırsını göstermektedir. Bu nedenlerle tahta çıktığı zaman annesini saf dışı bırakmak istemesi olasıdır.

⁵⁴ Örnekler için bkz: Sear 1974: 321, Cat: 1870; DOC 3.2. 1973: 807, Cat.: 3.1.-5d.2.; Atak 1988: 98, Cat: 998-1003.

⁵⁵ Örnekler için bkz: Sear 1974: 322, Cat: 1874; DOC 3.2. 1973: 811, Cat: 6a.2-6c.; Atak 1988: 98, Cat: 1008.

1078 yılında askeri aristokratlar tarafından Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda patlak veren isyanlar, VII. Mikhail'in tacını terk ederek Studios Manastırı'na çekilmesiyle sonuçlanmıştı. İsyanın sahiplerinden biri Nikephoros Botaneiates, 24 Mart'ta Konstantinopolis'e girerek Patrik tarafından taçlandırıldı ve III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081) olarak tahta sahip oldu. Daha önceleri tahtı gasp yoluyla ele geçiren kişiler önceki imparatorun çocuklarını tahta ortak etmelerine karşılık; Bataneiates, VII. Mikhail'in dört yaşındaki oğlunu tahta ortak etmediği gibi bir de imparator ölmediği halde imparatoriçe Maria⁵⁶ ile evlenmişti. Bu nedenle Bizanslılar, Botaneiates'i hiçbir zaman kabul etmemişlerdi (Norwich 2013, 35). İmparatorun bu dönemde sikkelerdeki tasvirinde imparatoriçe Maria ile tasvir edilerek kendisini halka kabul ettirmeye çalışması mümkündür. Bu döneme tarihlenen *miliaresion* sikkelerde VII. Mikhail-Maria *miliaresion*lardaki tasvirin aynısı görülmektedir (Fig. 16).⁵⁷ Sikkelerin hızlı değişime ayak uyduramaması ve genellikle de sikke kalıplarını hazırlayanların yeteneklerinin de her zaman büyük sanatın düzeyine ulaşamamış olması düşüncesi (Karwiese 2004, 36) büyük ihtimalle aynı ikonografinin farklı imparatorların dönemlerinde devam etmesinin nedeni olmuştur.

Fig 15: VII. Mikhail ve Maria, malierasion. **Fig 16:** III Nikephoros Botaniates ve Maria, miliaresion. (<http://wildwinds.com/coins/sb/i.html> 05.01.2017)

Bozulan ekonominin daha kötüye gitmesi ve yaşlı imparatorun başarılı olamaması, Bizans siyasi hayatında uzun zamandır varlık gösteren Komnenos kardeşlerin bu dönemde etkin olmasına neden olmuştur. İmparatoriçe Maria da Aleksios Komnenos'u evlat edinerek niyetini belli etmiştir. 14 Şubat 1081 günü Aleksios kardeşlerin darbesi ile taht ele geçirilir ve Aleksios Komnenos imparator ilan edilir.⁵⁸ I. Aleksios Komnenos (1081-1118), ilk önceleri karısı İrene Doukaina ve ailesini saraya yerleştirmemesi imparatoriçe Maria ile aralarındaki ilişkiye bağlanır. Ancak kocasından bir hafta sonra genç imparatoriçe İrene'nin de taç giymesi söylentileri önler. İmparatoriçe İrene Dukaina ve imparator uzun ve mutlu bir yaşam sürerler (Komnena 1996: 97-100). I. Aleksios, karısına o kadar bağlıdır ki, seferlere çıkarken bile karısını yanında götürmektedir (Komnena 1996: 366-367).

⁵⁶ Marianın dillere destan güzelliği hakkında bilgi için bkz: Komnena 1996, 98-99.

⁵⁷ Örnekler için bkz: Sear 1974: 325, Cat: 1886; DOC 3.2. 1973: 829, Cat: 6.; Atak 1988: 100, Cat: 1022.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Komnena 1996: 61-94.

İmparator Aleksios Komnenos dönemi sikkelerinde karısı imparatoriçe İrene bir sikke tipinde görülmektedir *Aspron trachy nomismada*, ön yüzde II. Ioannes'i taçlandıran İsa⁵⁹ veya sakalsız II. Ioannes ve Aziz Demetrios tasvirleri yer alırken⁶⁰; arka yüzünde ise, cepheden ayakta tasvir edilen imparator I. Aleksios ve karısı İrene aralarındaki uzun patriklik esasını tutmaktadırlar. İmparatorun eli üsttedir. Sol tarafta betimlenmiş imparator ve sağ taraftaki imparatoriçenin her ikisi de mücevherli *loros* giymiştir. İmparator sağ elinde *anexikakia* tutmaktadır. 1092-1093 yılları arasına tarihlenen (Hendy 1999: 224) bu sikke muhtemelen 1092 yılında Ioannes'in doğumunun şerefine veliahtlık haklarının kendisine geçtiğini vurgulamak amacıyla basılmıştı (Grierson 1982, 215). Burada başrol Ioannes'indir, İrene'nin değil. Komnenos sikkelerinde yukarıda bahsedilen örnek dışında imparatoriçe tasvirlerine rastlanmaması dikkat çekicidir. İmparatoriçe İrene sikkelerinden itibaren kesintilere uğramasına rağmen sürekli devam etmiş olan imparatoriçe imgesinin, askeri duyguların yoğun olarak işlendiği bu dönemde kesintiye uğraması; sikkelerde imparatoriçe imgesinin yerini asker aziz imgesinin alması ile sonuçlanmış olmasını düşündürmektedir.

SONUÇ

Toplumların çoğunda sanat eserleri üzerindeki tarihsel kişiliklerin tasvirleri, sadece o kişilerin tasvirleri değildir. Bu tasvirler, kişiyi hem yaşarken hem de öldükten sonra hafızalarda özel ve ölümsüz kılmayı amaçladıkları için toplumdaki bireyler üzerinde genellikle güç ve hakimiyet oluşturmak için kullanılmıştır. Bir imparatorluk tasviri sadece imparator ya da imparatoriçe olsun bir kişiyi göstermez, resmiyeti ve gücü de yansıtır. Bu durumda imparatoriçenin tasviri de sadece bir kadın değildir, bulunduğu yerde politik bir güç olarak da var olmaktadır.

Genel olarak sikkeler üzerinde tasvirleri yer alan imparatoriçeleri üç kategoriye ayırabiliriz: Tek başına hükümdar olanlar (İrene ve Zoe, Theodora kardeşler), naip imparatoriçeler (VI. Konstantinos'un naipi İrene, III. Mikhail'in naipi Theodora, VII. Konstantinos'un naipi Zoe Karbonopsina, VII. Mikhail'in naipi Eudokia Makrembolitissa) ve imparator eşleri (Theodora, Eudokia Ingerina, Eudokia Makrembolitissa, Alanyalı Maria, Irene Dukaina).

Tek başına hükümdar olanlar, sikke üzerindeki tasvirlerle kendileri karar verip uygulamışlardır. Naip olanlar da çoğunlukla imparator veliahdının küçük olması dolayısıyla sikke ikonografisine kendileri karar vermişlerdir. İktidar hırsları çocuklarını öldürecek kadar gözlerini bürümüşken (İrene) sikkenin ön yüzünde tek başlarına tasvir edilmişler ya da çocuklarının iyiliği için manastıra kapanmaya bile razı olacak kadar (Zoe Karbonopsina) kendilerini yok sayarken asayı tutan eli altta kalmıştır. Ayrıca iktidar belirlemede *loros* giymenin önemi de Zoe'nin oğlu ile birlikte olduğu sikkelerdeki tasvirinde görülür. İmparatoriçeler imparator ile birlikte veya yalnız tasvir edilirken genellikle ihtişamın temsilcisi *loros* giymişlerdir. Zoe'nin imparator ile birlikte *labarumu* tutan elinin üstte olduğu *solidus*larında *loros* kıyafeti, elinin alta geçtiği *follis*lerde yerini

⁵⁹ Örnekler için bkz: Sear 1974: 336, Cat: 1914; DOC 4.1.: 224, Cat: 21.

⁶⁰ Örnekler için bkz: DOC 4.1: 234, Cat: 37.1-37.6.

khlmys giymesi dikkat çekicidir. Bu örnek *loros* kıyafetin iktidarı işaret etmede bir sembol olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Sikke ikonografisindeki semboller göstermektedir ki, naip imparatoriçeler ve küçük yaşta imparatorlar arasında bir iktidar savaşı olmuş ve bu savaşı çoğunlukla kadınlar kazanmıştır. Sikke ikonografisinde imparatoriçenin eş olarak bulunmasında onurlandırma, saygı gibi nedenlerin yanında imparatorluğun istikrarının güvencesi olarak imparatoriçe imgesinin kullanılması Bizans döneminde de sürmüş gözükmektedir. Bizans İmparatorluğu'nda imparatorun yokluğunda kadınların da tahta çıkabilmeleri veya gelecek imparatoru belirleyebilmeleri iktidarın asıl sahibi olmalarına yol açmış ve bu durum sikke ikonografisine de yansımıştır.

Tüm bu örneklerle baktığımızda onların sikkeler üzerindeki tasvirlerinin nedeni onurlandırma ve saygı gibi duygusal nedenler olabileceği gibi imparatoriçenin politikadaki aktif rolü ve iktidardaki gücünün de olabileceği söylenebilir. Ancak sikkeler üzerindeki imparatoriçe tasvirlerinin (tek başına iktidar olanlar hariç) en önemli nedeninin Bizanslıların bu tasvirleri imparatorluğun istikrarlılığının güvencesi olarak görmeleri olduğu belirtilmelidir. Erkek egemen bir toplum olan Bizans İmparatorluğu, imparatoriçelerin sikkeler üzerinde yer alarak bir iktidar imgesi olmasına ve kamu otoritesini sağlamada etkin rol almalarına imparatorluğun istikrarının güvencesi nedeniyle olanak sağlamıştır. Sikkeler üzerindeki tasvirlerde imparatoriçeler birer sembol olarak kullanılarak kadın iktidarı, imgeleştirilmeye çalışılmıştır.

Bizans Sikkelerinde Tasviri Olan İmparatoriçeler Listesi (780-1204):

İrene – VI. Konstantinos (780-797) naip olarak

İrene (797-802) – iktidar sahibi

Theodora – Theophilos (829-842) – eş olarak

Theodora – III. Mikhail (842-867) naip olarak

Eudokia Ingerina – I. Basileios (867-886) – eş olarak

Zoe Karbonopsina – VII. Konstantinos (913-959) naip olarak

Zoe – V. Mikhail Kalaphates (1034-1041) – iktidar ortağı

Zoe ve Theodora (1042) – iktidar sahibi

Teodora (1055-1056) iktidar sahibi

Eudokia Makrembolitissa – X. Konstantinos Dukas (1059-1067) – eş olarak

Eudokia Makrembolitissa (1067) naip olarak

Eudokia Makrembolitissa – IV. Romanos Diogenes (1068-1071) – eş ve iktidar ortağı olarak

Alanyalı Maria – VII. Mikhail (1071-1078) – eş olarak

Alanyalı Maria – III. Nikephoros Botaniates (1078-1081) – eş olarak

Irene Dukaina – I. Aleksios Komnenos (1081-1118) – eş olarak

KAYNAKLAR

- Atak E. 1988. *Antik Bizans Sikkeleri Katalođu*. İstanbul: Antikite Yayınları.
- Attaleiates M. 2008. *Tarih*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bellinger A.R. 1956. "The Coins and Byzantine Imperial Policy". *Speculum* 31/1: 70-81.
- Beubaker L. ve Tobler H. 2000. "The Gender of Money: Byzantine Empress on Coins (324-802)". *Gender & History* 12/3: 572-594.
- Bryennios N. 2008. *Tarihin Özü*. Çev: B. Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Canko, D. 2016. *Bizans Dünyasında ve Sanatında Kadının Yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi.
- Dikigoropoulos A. 1964. "The Constantinopolitan Solidi of Theophilos". *DOP* 18: 353-361.
- DOC 3.1.-3.2. 1973. Bellinger A. R., Grierson, P. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. III: Leo III to Nicephorus III, 717-1081, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- DOC IV. 1999. Hendy M.F. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol: IV. Alexius I to Michael VIII (1081-1261), Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Franke P.R. 2007. *Roma Döneminde Küçükasya Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Gittings, E. 2003. "Histamenon of the Empress Theodora". *Byzantine Women and Their World*. Ed: I. Kalavrezou. Yale University Press: 62.
- Gregory T.E. 2008. *Bizans Tarihi*. Çev: E. Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grierson P. 1982. *Byzantine Coins*. Los Angeles: California Univesity Press.
- Grierson P. 1993. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. III: Leo III to Nicephorus III, 717-1081, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Grierson P. 1999. *Byzantine Coinage*. Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Gökalp Z. D. 2009. *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gökalp Z. D. 2010. "Malatya Arkeoloji Müzesindeki X. Konstantinos Sikkeleri". *Bizans ve Çevre Kültürler Prof. Dr. Yıldız Ötügen'e Armađan*. Ed: S. Dođan, M. Kadirođlu, Ankara.
- Herrin J. 2001. *Women in Purple, Rulers of Medieval Byzantium*. England: Princeton University Press.
- Hendy M.F. 1999. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Vol. IV: Alexius I to Michael VIII 1081-1261, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Howgego C. 2013. *Sikkelerin Işığında Eski Çağ Tarihi*. Çev: O. Tekin. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ireland S. 2000. *Greek, Roman and Byzantine Coins in the Museum at Amasya*. London.

- James, L. 2001. *Depicting the Public Body, Empresses and Power in Early Byzantium*, New York: Leicester University Press. 133-147.
- Kakavas G. 2013. "Coins". *Heaven & Earth Art of the Byzantium from Greek Collections*. Ed: A. Drandaki, D. Papanikola-Bakirtzi, A. Tourta. Athens. 84-92.
- Karwiese S. 2004. *Antik Nümizmatik Giriş*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kazhdan, A. ve Ševčenko, N.P. 1991. "Chlayms". *The Oxford Dictionary of Byzantium 1*. Ed: A. Kazhdan, A.M. Talbot, A. Cutler, T.E. Gregory, N.P. Sevchenko. New York: Oxford University Press. 424.
- Komnena, A. 1996. *Alexiad*. Çev: B. Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kotsis K. 2012. "Defining Female Authority in Eighth-Century Byzantium: The Numismatic Images of the Empress Irene (797-802)". *Journal of Late Antiquity* 5/1: 185-215.
- Langa L.A. 2006. *The Political Face of Late Roman Empresses: Christian Symbols on Coins from the Late Fourth and Early Fifth Centuries*. USA: Florida State University theses.
- Mango C. 1967. "When Was Michael III Born?". *DOP* 21: 253-258.
- Morrisson, C. 2002. *Antik Sikkeler Bilimi Nümizmatik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Nilsson C. 2009. "Perspectives of Power: Byzantine Imperial Women". *The Graduate History Review* 1: 4-13.
- Norwich J.J. 2013. *Bizans C: 2*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ostrogorsky G. 1986-2015. *Bizans Devleti Tarihi*. Çev: F. Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Psellos 1992. *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*. Çev: I. Demirkent. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sear D.R. 1974. *Byzantine Coins and Their Values*. London.
- Ševčenko N.P. 1991. "Virgin Blachernitissa". *The Oxford Dictionary of Byzantium 3*. Ed: A. P. Kazhdan, A.Talbot, A.Cutler, T.E. Gregory, N.P. Ševčenko. New York: Oxford University Press. 2170-2171.
- Stearns J.B. ve Hall V. 1953. *Byzantine Gold Coins From the Darmouth College Collection*. Hanover: Darmouth College Library.
- Tekin, O. 1999. *Bizans Sikkeleri Yapı Kredi Koleksiyonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tekin O. 2009. "Antik Sikkeler ve Simgeler". *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çokkültürlülük*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 13-27.
- Tekin O. 2011. "Lydia Krallığından Osmanlı İmparatorluğu'na Anadolu'da Sikke Darbı". *Anadolu'da Paranın Tarihi*. Ed: Bülent Arı. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları. 33-49.
- Treadgold, W.T. 1975. "The Problem of Marriage of the Emperor Theophilos". *Greek, Roman and Byzantine Studies* 16: 325-346.
- Treadgold, W.T. 1979. "The Bridge Shows of the Byzantine Emperors". *Byzantion* 49: 395-413.

Ünal, C. 2011. "Byzantine Empress Eudokia Makrembolitissa Cooper Follis of Konstantine X. Doukas From Kuvayi Milliye Museum and Manisa Museum". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2: 704-713.

Ünal C. 2012. *İzmir İli ve İlçelerinde (Bergama, Efes, Ödemiş Müzeleri) Örnekleri ile I. Dönem Bizans Sikkeleri*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Matbaası.

Ünal C. 2012. *Manisa Müzesi Bizans Sikkeleri*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.

Ünal, C. 2015. *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vasiliev A.A. 2016. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: Alfa Tarih.

Walker A. 2010. "Numismatic and Metrological Parallels for the Iconography of Early Byzantine Marriage Jewelry". *The Question of the Crowned Bride, Travoux et Memories* 16: 849-863.

Whitting P.D. 1973. *Byzantine Coins*. New York.

Yapı Kredi Koleksiyonu 1999. *Akdenizin Mor Binyılı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Zonaras I. 2008. *Tarihlerin Özeti*. Çev: B. Umar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.